

Maveraünnehir'deki Timurlu mimarlığı

Timurid architecture in Transoxiana

Hayal MERİÇ^{1*}

¹ İç Mimarlık, Mimarlık Fakültesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

havalmeric@arel.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 22.12.2025

Bölüm/Section: Mühendislik, Mimarlık ve Doğa
Bilimleri/Mimarlık

Kabul Tarihi/Accepted: 27.02.2026

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Bu çalışma, Anadolu dışı Türk devletleri arasında önemli bir yere sahip olan Timur İmparatorluğu'nun mimarlık alanındaki konumunu, özellikle Maverāūnnehir bölgesini ve Semerkant şehrini ele almayı amaçlamıştır. 14. yüzyılın sonlarından 16. yüzyılın başlarına kadar uzanan süreçte, Semerkant merkezli olarak gelişen Timurlu Mimarlığı; imparatorluğun siyasi gücünü yansıtan anıtsal ölçekli yapıları ve zengin bezeme programlarıyla mimarlık tarihinde özgün bir kimlik kazanmıştır. Başta imparatorluğun kurucusu Timur'un şahsi gayreti ve mimariye verdiği önem sayesinde göçebe kültürün hâkim olduğu bir coğrafyada başlatılan yoğun iskân ve imar faaliyetleri ile Semerkant kısa sürede bir dünya kenti konumuna taşınmıştır.

Çalışmada, Timurlu Mimarlığının Selçuklu ve İlhanlı mimari gelenekleriyle kurduğu süreklilik ile fethedilen bölgelerden getirilen usta ve sanatçıların katkıları ile inşa edilen belli başlı dönem yapıları ele alınmıştır. Dört eyvanlı plan şeması, yükseltilmiş kasnaklı çift cidarlı kubbeler, iç-dış yüzeyleri kaplayan çini bezeme, dönemin ayırt edici mimari unsurları olarak ele alınmıştır. Timurlu Mimarlığı, Selçuklu geleneğinden devralınan planlama ilkeleri ve yapım tekniklerini, dönemin estetik ve teknolojik olanaklarıyla yeniden yorumlayan sentezleyici bir mimari karakter sergilemiştir. Çalışma ile Maverāūnnehir bölgesi ve Semerkant merkezli mimari üretim üzerinden Timurlu mimarlığının gelişimini, karakteristik özelliklerini ve Safevî mimarlığını etkileyen tarihsel yanını incelemek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Timurlu İmparatorluğu, mimarlık, Maverāūnnehir, Semerkant.

Abstract

This study aims to examine the position of the Timurid Empire, which held an important place among non-Anatolian Turkish states, in the field of architecture, particularly through the lens of Transoxiana Region and the city of Samarkand. From the late 14th century to the early 16th century, Timurid architecture, which developed with Samarkand as its center, gained a unique identity in architectural history with its monumental structures reflecting the empire's political power and its rich ornamentation programs. Owing especially to the personal efforts of Timur, the founder of the empire, and the importance he attributed to architecture, intensive settlement and construction activities were initiated in a region previously dominated by nomadic culture, rapidly transforming Samarkand into a world city.

This study examines the continuity Timurid architecture established with the Seljuk and Ilkhanid architectural traditions, as well as the principal monuments of the period constructed through the contributions of craftsmen and artists brought from the conquered regions. The four-iwan plan scheme, double-shelled domes raised on high drums, and the extensive tile decoration covering both interior and exterior surfaces are addressed as the distinctive architectural features of the period. Timurid architecture is thus characterized as a synthetic architectural expression that reinterpreted planning principles and construction techniques inherited from the Seljuk tradition through the aesthetic and technological possibilities of its time. Accordingly, this study aims to investigate the development, characteristic features, and the

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Hayal MERİÇ

¹ orcid.org/0000-0002-8855-6374

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1846737>

historical dimension of Timurid architecture—particularly its influence on Safavid architecture—through the architectural production centered in Transoxiana and Samarkand.

Keywords: Timurid Empire, architecture, Transoxiana, Samarkand.

1. Giriş

Anadolu dışı Türk devletleri içinde Timur İmparatorluğu 14. yüzyıl sonundan 16. yüzyılın başına kadar geçen süreçte Türkistan bölgesi başta olmak üzere, Anadolu'dan Hindistan'a kadar çok geniş bir coğrafyaya siyasi alanda olduğu kadar özellikle edebiyat, minyatür, seramik ve mimarlık alanında damgasını vurmuştur. İmparatorluğun kurucusu Timur, öncesinde göçebe kültürünün hâkim olduğu Seyhan ve Ceyhun ırmaklarının arasındaki Maverâünnehir bölgesinin iskân edilip, şehirleşmesini sağlamıştır. Bölgenin başlıca kentlerinden Semerkant'ı imparatorluğunun başkenti yapmış, kendisi ve haleflerinin gerçekleştirdiği bayındırlık faaliyetleri ile kent “Altın Çağı”nı yaşamıştır. Günümüzde “Timurlu Rönesansı” olarak adlandırılan imparatorluğun ortaya koyduğu görkemli sanat ve mimarlık, bulunduğu coğrafyanın gelecekteki mimari karakterinde önemli bir rol oynamıştır.

Orta Asya Türk devletlerinden başlayıp Selçuklu ve Osmanlı mimarlığı üzerinden kurgulanan Türk mimarlık tarihi yazınında, Timurlu Mimarlığına yeterli önem atfedilmemiştir. Diğer bir ifadeyle, Türk mimarlık tarihi literatüründe Selçuklu ve Osmanlı mimarlığı belirgin bir ağırlığa sahipken, Orta Asya merkezli Timurlu Mimarlığı görece sınırlı ve ikincil düzeyde ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışma, Türk mimarlığının coğrafi kapsamını ve kavramsal çerçevesini genişletmeyi hedeflemekte; Timurlu mimari mirasının literatürdeki görece ihmal edilmiş konumuna ilişkin bilimsel bir boşluğu doldurma amacına dayanmaktadır.

Çalışmada Maverâünnehir bölgesinin ve imparatorluğun başkenti Semerkant'ta bulunan Timurlu döneminin, farklı yapı tiplerinde anıtsal ölçekleri ve yoğun bezemeleriyle dikkat çeken belli başlı örnekleri ele alınmıştır. Bu kapsamda inceleme için, Timurlu Mimarlığı içinden farklı işlev türlerini temsil eden cami, medrese, saray ve türbe yapılarından oluşan bir örneklem grubu belirlenmiştir. Timurlu Mimarlığının karakteristik özellikleri üzerinde durulduktan sonra, seçilen yapıların mimari nitelikleri tarihsel yöntem temelinde betimleyici bir yaklaşımla incelenmiştir.

2. Timur İmparatorluğu'nun tarihi

Timur İmparatorluğu, 1368-1507 yılları arasında Anadolu ve Ortadoğu'dan, doğuda Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada varlık göstermiştir. Kurucusu Cengiz Han soyundan bir Türk olan “Aksak” lakaplı Timur'dur. Çağatay Hanlığında tümen beyliği yaparken 1368 yılında bağımsızlığını ilan ederek Timurlu Devleti'ni kurmuş, Semerkant şehrini de ülkenin başkenti yapmıştır. Timur Semerkant'ı kazandığı savaşıardan elde ettiği ganimetlerle ele geçirdiği şehirlerden getirdiği usta ve sanatkarlar yardımıyla büyük imar faaliyetlerinde bulunarak, gösterişli anıtsal yapılarla donatmış, şehri döneminin en gelişmiş ve refah seviyesi yüksek kentlerinden biri haline getirmiştir.

Timur 1380-1388 yılları arasında yaptığı seferlerle başta İsfahan ve Horasan olmak üzere bütün İran'ı ele geçirmiştir. 1397'de Hindistan üzerine sefere çıkmış, 1398'de Delhi'yi ele geçirerek 1399'da Kuzey Hindistan'ı topraklarına katan Timur, bu seferden de büyük ganimetlerle dönmüştür. Timur aynı yıl, bu kez Batı seferine çıkmış, önce Azerbaycan'ı sonra Gürcistan'a ilerleyip Kars'ı almıştır. 1400 yılında Erzurum, Erzincan, Sivas ve Malatya'yı; 1401'de ise Halep, Şam, Bağdat ve Tebriz'i yağmalayarak ele geçirmiştir. Anadolu'daki ilerleyişine devam ederken Osmanlılar tarafından toprakları ellerinden alınan Türk Beylikleri Timur'a bağılılıklarını bildirip, kendisinden yardım istemişler; zaten bir süredir Yıldırım Bayezid'le sürtüşmeler yaşayan Timur ve Osmanlı ordusu sonunda 1402 yılında Ankara Savaşı'nda karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı ordusunun savaşı kaybetmesi sonucunda, Timur başkent Bursa ve Hristiyan şövalyelerin elinde olan İzmir de dâhil olmak üzere Anadolu şehirlerini yıkıp, yağmalamıştır. Osmanlıların ele geçirdiği Anadolu Beyliklerine topraklarını iade etmesiyle Osmanlı Devleti büyük bir kayıp yaşamıştır. Timur, çıktığı son sefer olan Çin Seferi sırasında hastalanarak 1405 yılında ölmüştür [1].

Timur'un ölümünden sonra oğlu Şahruh (1405-1447) tahta çıkmış, imparatorluğun yeni merkezi de Herat olmuştur. Şahruh ve Semerkant'a vali yaptığı oğlu Uluğ Bey zamanında Horasan ve Maverâünnehir bölgeleri “Timurlu Rönesansı” denilen bir dönem yaşamışlar; edebiyat, sanat ve bilim alanlarında Orta Asya'nın önemli kültür merkezleri haline gelmişlerdir [2]. Uluğ Bey Semerkant'ta bir rasathane kurmuş; astronomi cetvelleri, yıldızların listeleri, ay ve yıldız hareketlerini gösteren tablolar düzenlenmiştir. Yapılan çalışmalar teleskopun icadına kadar değerini korumuş, Uluğ Bey'in “Zic-i Uluğ Bey” (Uluğ Bey Yıldızlar Cetveli) adlı eseri batı dillerine çevrilmiştir [1]. Devletin parlak devrinin son hükümdarı ise Hüseyin Baykara (1468-1501) olmuştur [2]. Şahruh'un ölümünden sonra durgun bir dönem geçiren Herat, Hüseyin Baykara döneminde siyasi ve kültürel açıdan tekrar yükselişe geçmiş, çok sayıda kamusal yapı yapılmıştır. İmar faaliyetleri devletin en nüfuzlu ve zengini ünlü şair Ali Şîr Nevâî tarafından sürdürülmüştür [3].

Baykara'nın ölümünden kısa bir süre sonra Timur hanedanı, Şeybânîler tarafından Semerkant'tan çıkarılmış, İran'da ise Safeviler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir [2]. 1507 yılında Timurluların Türkistan'daki hâkimiyetleri son bulmuş; hanedan üyelerinden Babür, Kuzey Hindistan'ı ele geçirerek 1519 yılında Babür İmparatorluğu'nu kurmuştur.

3. Maver  nn  hir'deki Timurlu mimarlığının   zellikleri

Timur kurduğu devletteki imar faaliyetlerini öncelikle askeri alanda yapmıştır. Maver  nn  hir'deki Karşı şehrinin etrafını surlarla   v  rtmiş, 1370'te başkentte bir kale ve hisar yaptırmış, 1380'de ise şehrisebz'de surlar ve bir kasır inşa ettirmiştir. Timur, başkent olarak seçtiği ve büyük bir proje olarak tasarladığı Semerkant'ı dünyanın en büyük ve ihtiyaşlı kenti haline getirmek için şehrın etrafına çok sayıda köyler kurdurmuş, imar için özellikle İran'dan çok sayıda sanatkar ve ustalar getirmiştir [4]. İnşa edilen köylere Dimaşk, Mısır, şiraz, Sultaniye gibi büyük kentlerin isimlerini vererek payitahtının büyüklük ve gücünü göstermek istemiştir [5].

Semerkant'ın inşası sırasında orada bulunmuş olan Kastilya Kralı'nın elçisi Clavijo, "*Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat*" adlı seyahatnamesinde başkenti şöyle betimlemektedir:

"Semerkant şehri bir ovadadır. şehrın etrafında topraktan bir duvar gerilmiş ve bir hendek kazılmıştır. Semerkant, Sevil şehrinden büyüktür.

şehrın haricinde birçok evler, bağlar ve bahçeler bulunuyor ve şehrın etrafındaki mamureler bir iki fersah uzanıyor. Bağlar bahçeler arasında meydanlara açılan caddeler a ılmıştır. Her yerdeki mağazalar, herkese lazım olan her şeyi satmaktadır. şehrın dışında yaşayan ahalinin sayısı, şehrın içinde yaşayanlardan daha çok fazladır. Belki en güzel, en muhteşem binalar, şehrın haricindedir. Timur'un şehrın haricinde birçok sarayları ve zevku safaya mahsus köşkleri vardır. Bunların hepsi de bağlar ve bahçeler içindedir. şehri   vreleyen bağlar ve bahçeler o kadar geniş ki, şehre gelen bir seyyah, yüksek ağaçlardan müteşekkil dağlar ve bu dağlar arasında gizlenmiş kaşaneler görür. Semerkant'ın içinden ve dışından birçok suyolları geçiyor ve her tarafa su yetiştiriyor. (...)

Semerkant'ın ilerisinde mamur köyler pek çoktur. Timur'un fethettiği yerlerden getirdiği muhacirler burada ikamet ediyorlar." [6].

Semerkant'ın bir imparatorluk başkentine dönüştürülmesinde Timur'un kişisel görüş ve düşünceleri ile imar faaliyetlerini yönlendirdiği, bizzat inşaat süreçlerini takip ederek, beğenisine aykırı düşen noktalarda müdahale ederek değişiklikler yaptırdığını yine Clavijo'nun anlattıklarında anlamak mümkündür.

Kentin yapılandırılışında gelişigüzel davranılmadığı ve planlı hareket edildiğine dair bilgilere Nizamüddin şami'nin Timur'un emriyle yazdığı ve onun fetihlerini konu alan kitabında da yer verilmektedir:

"Emir Timur kendilerinden sonra şahane eserler bırakmak istediler, bunun üzerine emir buyurdular Beylekan arazisi üzerinde bir yeri imar etmeye başladılar. Bir şehir haritası   zdiler, bu harita geniş bir sur, derin bir hendek ile pazar ve birçok evler, hamam, han, meydan ve bostanlar için dört köşe sahaları ihtiva ediyordu. Bunun surunun   vresi zirai şeri' ile iki bin dört yüz gez, duvarının enlililiği on bir gez, duvarın şerefelere kadar yüksekliliği on beş gez, hendeğin enlililiği kırk gez, derinliği yaklaşık olarak yirmi gez idi. Duvarın uzunlamasına kısmında şehrın muhafızları ve bekçileri için evler yaptılar. Burcun dört kenarının her birinde çıkış yerleri ve sengendazlar (taş atma, taş atma yeri) inşa ettiler. Gerçekten eğer herhangi muazzam bir hükümdar inşaat malzemesi önceden hazırlanmış olmak şartıyla böyle bir şehrın inşasını bir senede tamamlasa hayret olunurdu, oysa bu muazzam şehir hem inşaat malzemesi olmayan bir sahada Emir Timur'un bir işaretiyle bir ayda meydana geldi." [4]

Timur İmparatorluğu ile İşlam uygarlığının en zengin dönemlerinden biri başlamıştır. Mimarlık, anıtsallık ve dekorasyon zenginliği anlamında eşi görülmemiş bir parılıtya ulaşmıştır [7]. Timur'un imar programını ticari, dini ve konut yapıları oluşturmuştur. Bu yapıların inşası sırasında devlete getirecekleri maddi külfet önemsenmemiştir. Timur dönemindeki mimari ürünler incelenirken genişleme, yenileme-onarım ve din gibi yapım faktörlerinin yanı sıra unutulmaması gereken bu yapıların    ekleri, malzeme kullanımları, bezemeleri ve kitabeleri ile ilettikleri mesajdır. Çünkü fonksiyon yapının görüntüsüyle yarattığı etkinin çok daha gerisinde kalmıştır [8].

Timurlu mimarlığı, Selçuklu özelliklerini taşıyan İlhanlı mimarlığının devamıdır [9]. İlhanlı mimarlığı da İran bölgesi mimarlığına yeni bir yaklaşım getirmemiş, plan ve teknik anlamda Selçuklu geleneğini s  rd  rm  ştir. İlhanlılardaki soğan biçimindeki kubbe ve yüksek kubbe kasnağı Timur döneminin habercisi olmuştur. Selçuklunun son dönemlerinde görülen çift cidarlı kubbe İlhanlı mimarlığında sıkça kullanılmış, bu gelenek de Timurlu döneminde devam ettirilmiştir [10]. İlhanlıların bu kubbe tipini sekizgen, on altıgen kasnaklar üzerinde uygulamaları Timurlulardaki dairesel kasnakların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır [8]. Strüktürel açıdan Timurlu mimarlığında çok az sayıda yenilik yapılmıştır. Camilerin plan şemalarında dikdörtgen bir avluya açılan, mihrap yönündeki kubbeli olmak üzere dört eyvandan oluşan tipik Selçuklu plan şeması uygulanmıştır [7].

Timurlu mimarlığında yapı tasarımı, binanın dış formunun   vreyle uyum içerisinde olması önemli bir faktör olmuştur. Ancak, tasarım dış formun şekillendirilmesiyle değil, i  mek  nın gerekleri doğrultusunda şekillendirilmiştir. Kimi durumlarda dış, için yansımaları iken kimi zaman da i  mek  ndan tamamen bağımsız bir görüntü çizmiştir. Türkistan'da olduğu gibi mimarlar, her i  mek  nın farklı formda tasarlandığı ancak yapının b  t  n  n  n bir dikdörtgenle kapatıldığı güçlü bir form yaratmayı arzulamışlardır. Bir anlamda Timurlu mimarlığı i ten dışa tasarlanan bir mimarlık olmuştur.

Bu dönemin mimarlığında yaygın olan diğer eğilim de fonksiyonel kütlenin alçı, tuğla ya da   ini kaplamanın arkasına saklanmasıdır. Geçmişte bu tür kaplamalar kütle duvarlarının planimetrik hacmini yansıtmak amaçlı kullanılmışken,

Timurlu örneklerinde strüktürün mekânsal hacmi kaplamanın yanında göz ardı edilmiştir. Bütün kaplamalar prefabrike alçı parçalar halinde yapılmış ve yüzeylere uygulanmıştır. Bu yüzden Timurlu mimarlığındaki iç mekânlar görsel olarak geçmiştekilerden çok daha karmaşık hale gelmiştir. Özellikle tuğlanın kullanıldığı durumlarda, neyin kaplama neyin strüktür olduğunu ayırt etmek güçleşmiştir [8].

4. Timurlu yapıları

4.1. Ak Saray (Keş Sarayı)

Timur'un doğduğu ve ikinci başkent olarak kabul ettiği, Semerkant'ın güneyindeki Keş (Şahrısabz) kentinde 1379-1396 yılları arasında inşa ettirdiği saraydır. Clavijo Seyahatname'sinde sarayı şöyle betimlemektedir:

“Bizi inşa edilmekte olan yeni bir saraya götürdüler. Yirmi seneden beri bu sarayın inşasına çalışılmaktadır. Pek muazzam bir bina olan bu sarayın kapısı çok büyüktür. Kapıdan girer girmez, iki tarafta, mavi çinilerle tezyin olunmuş kemerlerle karşılaşırız. Bu kemerlerin her birinden kapısız bir odaya varırsunuz. Zemin hep mavi çinilerle döşenmiştir. Bu odalar, Timur'u görmek isteyenlerin bekleme yeridir. Galerinin nihayetinde bir methal daha vardır. Methalin gerisinde dört tarafı muhteşem kemerlerle çevrilmiş büyük bir sahanlık bulunuyor. Zemin mermerlerle döşenmiş ve ortaya da bir fiskiye yapılmıştır. Üç yüz adım genişliğinde bu sahanlığı geçtikten sonra, yine büyük kapıdan asıl saraya giriliyor. Bu muhteşem kapının yanları mavili ve altın renginde çinilerle tezyin olunmuştur. Asıl sarayın methalinden girildikten sonra, dört köşeli bir kabul salonuna varılıyor. Duvarlar, hep mavi ve altın renginde çinidendir. Tavan tamamıyla yaldızdandır. Buradan ilerledik ve sayısız daireler ve odalar gördük. Bunların hepsi de yaldızlı çiniden yapılmıştı. (...)” [2].

Timurlularda sivil mimari kaynağını dini mimariden almıştır [2]. Ak Saray'ın ve Timur'un Semerkant'taki sarayı İşrat Han'ın plan şemaları aynıdır. Özgün halinde yanlarda masif iki kulesi olan anıtsal girişin açıldığı üzeri büyük bir kubbe ile örtülü bir salon, salonun yanında sıralanan hükümdarın maiyetinin yaşadığı odalar ve havuzlu avlulardan oluşan bir yerleşim olduğu bilinmektedir [7]. Portalin biri yanlarda kuleleri olan geniş, diğeri saraya açılan dar ve alçak olmak üzere iki eyvandan meydana geldiği, kulelerde sarayın üst katlarına ve terasına giden merdivenler olduğu saray hakkında bilinen detaylardır.

Sarayın bugün sadece giriş portalinin bir kısmı ve portalin kulelerinden biri ayakta kalabilmiştir. Kalıntılardan giriş cephesi, kuleler ve eyvanların içlerinin çinilerle kaplandığı, kufi yazıların da bulunduğu geniş geometrik desenler kullanıldığı anlaşılmaktadır [8] (Şekil 1 ve Şekil 2).

Şekil 1. Ak Saray'ın Kalıntıları [11].

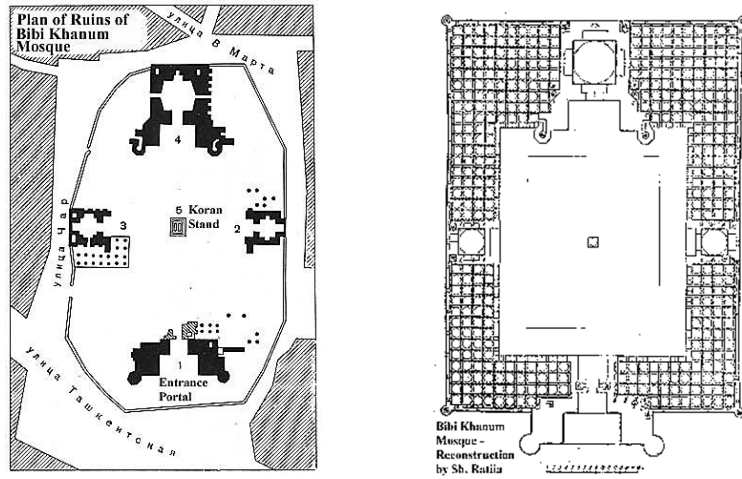
Şekil 2. Portal kulesinden bezeme detayı [12].

4.2. Bibi Hanım Camii

Semerkant'ta 1399 yılında inşasına başlanan caminin yapımı 1405 yılında tamamlanmıştır. Aslında medrese tarzı bir cami olan yapı adını Timur'un eşi, Saray Melik Hanım'ın halk arasındaki lakabından almıştır.

Timur, Hindistan seferi dönüşünde başkent için bir cuma camisi yapılmasını emretmiştir. Cami, şehrin Afrasiyab denilen eski bölümü ile güneye doğru gelişen yeni kısım arasında kentin ticari bölgesi Registan'ın yanında konumlanmıştır. Timur, İşlam dünyasının en muazzam anıtlarından biri olacak bu yapı için maddi imkânları seferber etmiştir [8].

Cami özgün halinde 109x167 m. boyutlarında bölgedeki ulu camilerin bir benzeri olarak dört eyvanlı plan şemasında, çok ayaklı olarak inşa edilmiştir. Avluyu kuşatan duvarın dört köşesinde birer tane, anıtsal taçkapının her iki yanında birer adet, daha büyük ölçekli minare yer almıştır. Dışarı taşkın biçimde yapılmış giriş eyvanının aıldığı büyük avluda aynı aksta ana ibadet mekânı olan büyük eyvan, avlunun uzun kenarlarının ortasında ise karşılıklı daha küçük boyutta üstü kubbe ile örtülü iki eyvan yerleştirilmiştir (şekil 3).

şekil 3. Bibi Hanım Camii planı (Solda günümüze ulaşmış bölümler, sağda özgün plan şeması) [13].

Avlu revaklarla çevrilidir ve mihrap 46m yükseklikteki taçkapının karşısındaki büyük eyvan içinde yer almıştır. Bu eyvan 41 metre yüksekliğindeki taç kapının arkasına gizlenmiş çift cidarlı anıtsal bir kubbe ile örtülmüştür. Yüksek kasnaklı dış kubbe eteği mukarnas ve hat kuşağıyla süslü yüksek kubbe turkuaz çinilerle kaplanmıştır. Caminin geri kalan bölümlerinde de tuğla bezeme ve kitabelerle birleşmiş çini mozaikler yapının ihtişamını tamamlamıştır [14],[15]. Saray Melik Hanım caminin karşısında medrese ve türbe yaptırmıştır [8]. Günümüzde bu yapılardan geriye türbe ve cami kalmıştır.

Cami yapımından hemen sonraki süreçte gerek inşasındaki statik problemler gerekse yaşadığı depremler sonucunda harabeye dönmüştür. Yapının ayakta kalan bölümleri 20. yüzyılda yapılan onarım ve restorasyonlarla koruma altına alınmıştır [16] (şekil 4 ve şekil 5).

şekil 4. Bibi Hanım Camii restorasyon öncesi durumu [17].

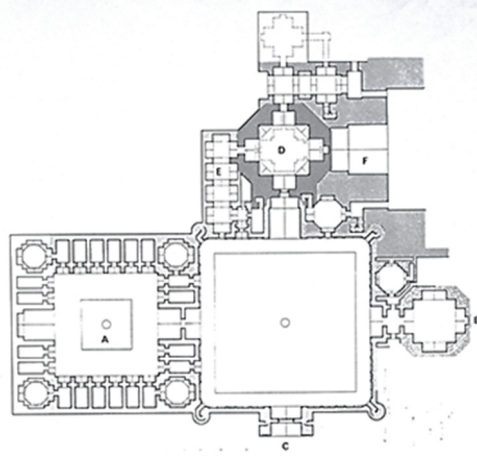

şekil 5. Bibi Hanım Camii güncel durumu [18].

4.3. Gur-i Mir (Gur-i Emir)

Semerkant'ta Timur'un gömülü olduğu türbe aşında kendi emriyle torunu Muhammed Sultan için yapılmıştır. 1405 tarihli yapı, daha önceden var olan içinde bir medrese ve hankâh bulunan komplekse eklenmiştir [2].

Türbe, kare planlı avlunun güney tarafında doğu yönündeki medrese ile batı yönündeki hankâh arasında konumlanmıştır (şekil 6). Günümüzde avlunun kuzey tarafında bulunan portal ve türbe ile avlunun dört köşesindeki minarelerden 2 tanesi kısmen ayakta kalabilmiştir (şekil 7). Bu kompleksin nemi Timur döneminde ve sonrasında popüler olan plan şemasının erken dönem örneklerinden olmasıdır [8].

şekil 6. Gur-i Mir kompleksi plan: A Medrese, B Hankah, C Takapı, D Türbe, E Uluğ Bey galerisi [8].

şekil 7. Gur-i Mir kompleksi [19].

Türbenin dışı sekizgen, ii kare planlıdır. On metre uzunluğundaki kare kenarların ortalarında birer pencerele eyvan yapılmıştır. Girişte itekilerden daha geniş ve üç katı yükseklikte başka bir eyvan daha vardır [4]. İteki eyvanlar mukarnaslara süslenmiştir. Zemin katın üstünde tromplara dayalı bir kubbe ile örtülmüş olan salon bulunmaktadır. (şekil 8). Yapı dar kaideli ve soğan formundaki çift kubbeyle örtülmüştür [20]. Yüksek kubbe kasnağının üzerindeki 34m yükseklikteki kubbe dilimlidir. Turkuaz renkli çininin yanı sıra koyu renk rozetlerle ve etek kısmında mukarnaslarla

bezenmiştir. Kubbenin kasnağı yine çiniden yüksek bir kfi hat kuşağı ile çevrelenmiştir [14] (şekil 9). Gur-i Mir’de dış kubbe i kubbeden 10m daha yüksek yapılmıştır.

şekil 8. Gur-i Mir türbenin ii [8].

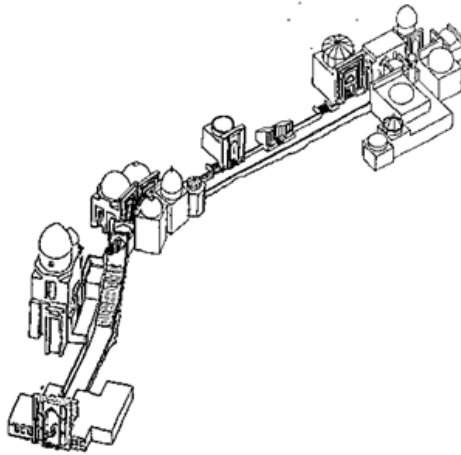
şekil 9. Kubbedeki kfi hat kuşağı [21].

Yüksek kasnak üzerinde yükselen soğan ya da kavun biçimli, Hindistan ve Rusya’da benzerleri görülen Timurlu kubbesinin esin kaynağı Gur-i Mir’dir. Bu kubbe türünde yükseklik ile sivrilik, kasnağın yanında dış kubbenin de iteki kubbeye oranla yükseltilmesiyle sağlanmıştır [4].

4.4. şah Zinde

şah Zinde türbeler topluluğu, Semerkant’ın kuzeyinde, Afrasiyab tepesinin güney yamacında yer almaktadır. Günümüzde giriş güney yönünde, her iki yanında müze olarak kullanılan binaların bulunduğu anıtsal boyuttaki eyvanlı bir kapıdan yapılmaktadır [4].

Semerkant’a İşlam’ı getiren Hz. Peygamber’in amcasının oğlu sahabe Kussem İbn-Abbas burada şehit düşmüş, buraya da şah Zinde adı verilmiştir. Kussem İbn- Abbas, Hoca Ahmed Türbesi (1350) gibi daha erken tarihliler olmakla beraber türbelerin çoğu 14.-15. yüzyıldan kalmadır [20]. Türbelerde Timur’un yeğeni şad-ı Mülk (1372), Timur’un eşi Toman Aka (1405), kardeşleri Kutluk Türkan Aka (1386) ve şirin Bike Aka (1385) gibi Timur sülalesinden gelenler yatmaktadır. Komplekste mezar yapılarından başka iki mescit, bir de medrese bulunmaktadır [22] (şekil 10).

şekil 10. şah Zinde türbeler topluluğu [23].

Sekizgen planlı olan biri hariç türbeler kare planlıdır. Yapıların en ilgi çekici özelliği pek çok Timurlu eserinde olduğu gibi kimisi dilimli, kimisi silindirik kasnaklar arasında yüzeyleri çok köşeli hale getirilmiş kubbelerdir. Timurlu mimarisinin özelliklerinden yüksek kubbe kasnağı ve kubbe sivrilii Şah Zinde’de en belirgin örneklerini vermiştir (Şekil 11).

Şekil 11. Şah Zinde türbeler topluluğu [24].

Bu mimarinin diğer bir özelliği olan zengin süsleme buradaki örneklerde de görölmektedir. Türbelerin çoğunun içi ve dışı mozaik tekniğinde düzenlemelerle, çini panolarla, kuşaklarla bezenmiştir. Çinilerde firuze, lacivert, beyaz, yeşil, sarı, mor ve siyah renkler kullanılmıştır [4] (Şekil 12).

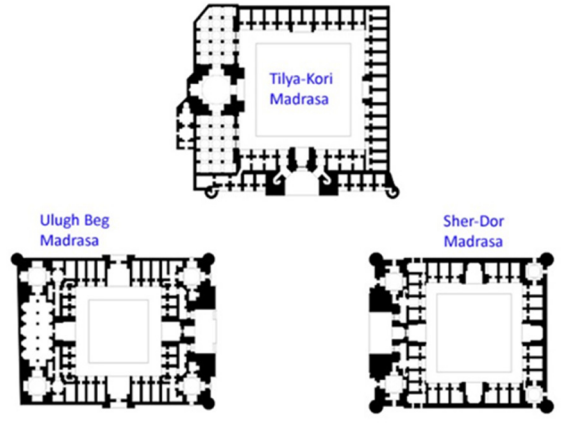

Şekil 12. Şirin Bike Aka Türbesi’nin iç görünüşü [24].

4.5. Uluğ Bey Medresesi

Uluğ Bey Medresesi, Timur’un torunu Uluğ Bey’in Semerkant’ın şehir merkezi Registan’da 1417-1421 yılları arasında yaptırdığı anıtsal ölçekteki yapıdır. Döneminin sadece dini alanda değil sosyal ve bilimsel alanlarda da en ünlü bilginlerini bünyesinde toplayan medresede, 17. yüzyılın sonuna kadar aktif eğitim sürdürölmüştür. Uluğ Bey’in medresenin tam karşısına yaptırdığı hankâh zamanla yıkılmış, 17. yüzyılda yerine Şir Dor Medresesi ile Tilla-Kari Medresesi inşa edilmiştir [8]. Uluğ Bey Medresesi’nin tasarımı Şir Dor ve Telkâri medreselerinde yinelenmiştir [25] (Şekil13) (Şekil 14).

Timurlu medreseleri de camileri gibi, kendilerinden önceki geleneğin devamı olarak dört eyvanlı, revaklı avlulu ve büyük taçkapılı yapılardır. Eyvan simetrisine dikkat edilmiştir. Avlular kare şeklindedir ve cephe duvarlarında en az iki, en çok dört minare bulunur. İki katlı olarak inşa edilmişlerdir [4]. Uluğ Bey Medresesi, 56x81 metrelik bir alana konumlanmıştır. Bu alanın dört köşesinde birer minaresi ile Registan Meydanı’na açılan 34.7m. yüksekliğinde bir taçkapısı vardır (Şekil 15). Taçkapı karşılıklı akslardaki daha küçük kapılarla desteklenmiştir. Avlu, kenarları 30m uzunluğunda olan karedir ve etrafında dört eyvan bulunmaktadır. Avlunun çevresinde iki katlı yapı düzeninde, toplam elli adet öğrenci odası bulunmaktadır (Şekil 16). Taçkapının tam karşısındaki eyvanın kapısından girildiğinde, uzun dikdörtgen şeklinde, pekitme kemerleriyle beşe bölünmüş mescide ulaşılmaktadır. Mescidin her iki yanında kubbeli birer oda vardır [8].

Şekil 13. Registan Meydanı yerleşim planı [26].

Şekil 14. Registan Meydanı (Solda Uluğ Bey Medresesi, ortada Tilla-Kari Medresesi, sağda Şir Dor Medresesi [27].

Şekil 15. Uluğ Bey Medresesi taçkapı [26].

Şekil 16. Uluğ Bey Medresesi avlu [26].

Medrese süslemeleri bakımından Timurlu mimarisinin en zengin örneklerini sunmaktadır. Yapının içi de dışı da mavi, beyaz ve firuze sırlı tuğlalarla ve mozaik çinilerle bezenmiştir [4] (Şekil 17).

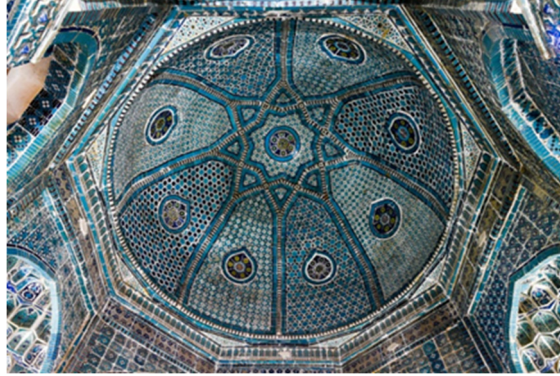

Şekil 17. Mescid girişindeki eyvan ve minare çinileri [26].

5. Timurlu mimarisinde bezeme

Timurlu mimarlığının yapıtlarıyla ortaya koyduğu en büyük katkı eserlerin bezemeyele oluşturulan dekorasyonlarıdır. Timur öncesi dönemde de var olan bu unsur, İslam mimarlığında o zamana kadar kazanmadığı bir ün kazanmıştır. İlk kez böylesi büyük yüzeyler sırlı tuğla ve çinilerle kaplanmıştır. Düz yüzeyler, yuvarlak ya da köşeli sütunlar, nişler, kemerler, stalaktitler, kubbe içleri sonsuz kez tekrarlanan ya da merkezi tasarımları olan desenlerle bezenmiştir [7] (Şekil 18).

Selçuklulardan başlayarak yapının strüktürünün bezemeyele gizlenmesi geleneği, İlhanlılar döneminde daha da artmış, Timurlularda en üst noktaya ulaşmıştır. Öyle ki, bezemeyele ortaya konan yüzey bölümlenmeleri bu bezemenin arkasındaki yapısal bölümlenmeden çoğunlukla farklı olmuştur [8]. Mukarnas, kubbe, tonoz ve eyvanlarda strüktürün yalın biçimini değiştiren bir bezeme ögesi olarak kullanılmıştır [25] (Şekil 19).

Şekil 18. Şah Zinde Şadi Mülk Ağa Türbesi kubbe içi [28].

Şekil 19. Gur-i Mir eyvan içinde mukarnas [21].

İslam mimarisinde bezeme, genellikle organizasyon şekline veya konusuna göre sınıflandırılır. Timurlu Mimarlığında yeni bir konu ortaya konmamıştır [8]. Daha önceden var olan yazı, hendese ve bitki unsurları konu edilmiştir. Geometrik desenler İslam mimarlığının diğer bölgelerinde taşıdığı önemi taşımamıştır. Geometrik olarak Selçuklu Mimarlığında çok kullanılan sekiz uçlu yıldızlar ve eşit kolları olan haçlar tercih edilmiştir. Yazıya daha çok ağırlık verilmiştir.

Kûfi yazı, tuğla ve çini aracılığıyla kalın çizgiler şeklinde duvarları, minareleri, türbelerin iç bükey yüzeylerini ve Şekil 9 ile Şekil 21 de görüldüğü üzere kubbe kasnaklarını kuşatmıştır. Bitkisel motifler ise, saplarının dolantılarıyla ve hurma yapraklarından oluşan serpmelerle iç bükey ve düz yüzeylerde kullanılmıştır. Bu yapılırken bitkiler de değişime uğrayarak stilize edilmişler, yılanvari serpintiler ve gülbezeklerle bütün yüzeyi kaplamışlardır. Bu tarz bitkisel motifler geçmişte Fatımi üslubunda görülmüştür [2]. Yazı ve kitabelerde turkuaz, koyu mavi ve beyaz renk kullanılmıştır.

Bibi Hanım Medresesi, Gur-i Mir Uluğ Bey Medresesi ve Ak Saray soyut geometrik motiflerde çok renkli, süsleme motiflerinde de mavi ve beyaz çinilerin kullanıldığı yapılarıdır [7]. İlhanlılar döneminin etkisiyle şekillenen renk merkezli Timurlu bezemesindeki teknik mükemmellik ve tasarım Safeviler döneminde de zayıflayarak da olsa etkisini sürdürmüştür (Şekil 20 ve Şekil 21) [8].

Şekil 20 Gur-i Mir avlu duvarı [21].

Şekil 21. Bibi Hanım Camii kubbede Kûfi yazı [29].

6. Sonuçlar

Timur İmparatorluğu İran'dan Hindistan'a kadar yayıldığı geniş coğrafya üzerinde özellikle Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde mimarlık alanında ortaya koyduğu yapıtlarıyla mimarlık tarihi içinde farklı bir yer edinmiştir.

Timur'un siyasi alanda olduğu gibi imar ve inşaa alanında da erişilmez olma hırsı Semerkant gibi bir şehrin döneminde adeta yoktan bir dünya şehri haline gelmesini sağlamış, kendinden sonra gelen oğulları ve torunları zamanında da Maverâünnehir ve Horasan en parlak dönemlerini yaşamıştır.

Timurlu dönemi mimarlıkta, onun fethettiği Suriye, İran ve Hindistan gibi topraklardan getirdiği usta ve sanatçılar aracılığıyla kullanılan ters tonoz, çift kubbe, oyma taş, sırlı tuğla ve çini işçiliği gibi Timur'dan önce Orta Asya'da nispeten daha seyrek rastlanan teknik ve uygulamalarla yeni yaklaşımlar ortaya koymuştur. Dönemin en çarpıcı yönü, yüksek kasnaklarla yapılmış soğan biçimli kubbeleri ile tamamıyla renkli malzemeyle kaplanmış yapıların olağan dışı boyutlardaki ölçekleri olmuştur.

Timurlu mimarlığının görseelliği sadece dışarıdan getirilen usta ve sanatçıların miraslarıyla oluşturulmamış, Timur'un yaptığı fetihler sırasında gördüğü ülkeler ve buralardan ticaret ya da ganimet yoluyla sahip olduğu sanat eserleriyle de beslenmiştir [30].

Timurlu dönemi mimarisi, İran'daki İlhanlı mimarisinin kaynağından beslenmiştir. İlhanlı mimarisi de İran mimarlığında yenilik getirmekten çok teknik ve planlama anlayışı olarak Selçuklu mimari geleneğini sürdürmüştür. Bu geleneğin uzantısı olarak düşeyliğin vurgulanması, pencerelerle yüzeyin hafifletilmesi, niş ve silmelerle eklemlenen yüzeyler, kütleyle yoğunlaşmak gibi teknik unsurlar dekorasyonun arkasında geri plana itilerek de olsa uygulanmıştır. Kubbe ve kubbe kasnağı, yükseltilmiş, yumurta biçimindeki formlar Timurlu döneminin soğan biçimli kubbelerinin habercisi olarak popüler olmuştur. Yine çift cidarlı kubbe yapımı da Selçuklu etkisi olarak İlhanlı mimarlığında ve devamında

Timurlularda kullanılmıştır. Aynı etkileşim, Selçuklulardaki sırlı tuğla ve çini uygulaması İlhanlı ve sonrasında Timurlu mimarisinde hem içi hem de dış yüzeyde büyük alanların kaplanmasıyla devam ettirilmiştir [10].

Plan şeması olarak da Timurlular, cami ve medrese yapılarında Selçuklu orijinli İlhanlı geleneğini sürdürerek, taçkapının bulunduğu bir eyvandan girilen, revaklı bir avlu çevresinde girişin karşısında ve sağlı sollu iki yanında birer eyvan ve mihrap n kubbesi bulunan dört eyvanlı plan şemasını devam ettirmişlerdir. Bu yapılar genelde bir meydan çevresinde birden fazla yapı tipinin bir arada olduğu kompleksler şeklinde inşa edilmişlerdir [20].

14. yüzyılın ilk yarısında Harizmşahlar yönetimindeki Ürgenç şehrinde çini tekniğinin kaydettiği gelişmenin de Timurlu bezemesini etkilediği sanılmaktadır. Ürgenç’teki Trebeg Hanım ve Necmeddin Kübra türbelerinin çinilerinin teknik ve bezeme özellikleri ile Timurlu yapılarındakiler benzerlik göstermektedirler. 1378’de Timur’un Ürgenç’i almasından sonra buradaki usta ve sanatçıları Semerkant’a nakletmesi sonucunda, Harizmli çini ustalarının sanatlarına burada devam etmiş olmalarını dolayısıyla yapılarındaki benzerlikleri de açıklamaktadır. Ayrıca bezeme öğesi olarak ejder motifi gibi figürlü süsleme anlayışının da sonradan Timurlu medrese ve sivil yapılarında etkisi görülmüştür. Trebeg Hanım ve Necmeddin Kübra türbelerinin Harizmşahlar’ın mimarisinde önemli yeri olan gösterişli taçkapıları ile cephe düzenlemelerinin de 15. yüzyılda Timurlu yapılarını etkiledikleri düşünülmektedir [31].

Timurlu mimarlığında görsel etki birincil amaç olmuştur. İlk bakışta kavranacak büyüklükte ve yükseklikte kütleler, yükseltilmiş kasnaklarıyla yeni bir boyuta erişen soğan biçimli kubbeler, sivri kemerlerin yanında kırık sivri kemerlerin kullanımı ve yapıların iç-dış neredeyse bütün yüzeylerini kaplayan renkli çiniler bu mimarlığın İşlam Mimarlığına en büyük katkılarını olmuştur [25]. Bu bağlamda plan, kesit ve cephe ilişkisi incelendiğinde, Timurlu Mimarlığının anıtsallık ve görsellik odaklı tasarımı anlayışı dikkat çekmiştir. Meknsal kurgu, kesitte yükseltilmiş kubbeler ile vurgulanırken, strüktürel düzen, yapıların geneline hâkim olan bezemeyle büyük ölçüde perdelenmiştir. Timurlu Mimarlığı ğeleri, Safevî dönemi mimarlığında da devamlılık göstermiş [3]; bu dönemde mimaride mekânsal yeniliklerden ziyade, bezeme programlarının geliştirilmesine yönelen bir yaklaşım benimsenmiştir [20].

7. Yazar katkı beyanı

Bu çalışmanın tamamı Hayal MERİÇ tarafından gerçekleştirilmiştir.

8. Etik kurul onayı ve çıkar atışması beyanı

Çalışma için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Bu çalışmanın bir kişi/kurum ile çıkar atışması bulunmamaktadır.

9. Kaynaklar

- [1] Bayrak MO. *Türk İmparatorlukları Tarihi*. İstanbul, Türkiye, Bilge Karaca Yayınları, 2002.
- [2] Yetkin SK. *Türk Mimarisi*. 1. baskı. Ankara, Türkiye, Bilgi Yayınevi, 1970.
- [3] İsmail AKA. “Timurlular”. *Türkler Ansiklopedisi*. 8. Cilt. Ankara, Türkiye, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- [4] Cezar M. *Anadolu ncesi Türklerde şehir ve Mimarlık*. İstanbul, Türkiye, Türkiye İç Bankası Yayınları, 1977.
- [5] Barthold W. *İşlam Medeniyeti Tarihi*. Çeviri: Köprülü F. Ankara, Türkiye, Diyanet İçleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- [6] Clavijo RG. *Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat*. Kısım 2. Çeviri: Doğrul R. İstanbul, Türkiye, Kanaat Kitabevi.
- [7] Grube EJ. *Encyclopedia Of World Art*. 14. Cilt. New York, USA, Mc Graw-Hill, 1967.
- [8] Golombek L, Wilber D. *The Timurid Architecture Of İran and Turan*. Cilt 1. New Jersey, USA, Princeton University Press, 1988.
- [9] Yetkin SK. *İşlam Mimarisi*. Ankara, Türkiye, Ankara niv. İlahiyat Fakültesi Türk ve İşlam Sanatları Tarihi Enstits Yayınları, 1959.
- [10] Scerrato U. *Encyclopedia Of World Art*. 14. Cilt. New Yorl, USA, Mc Graw-Hill, 1963.
- [11] Archnet. “Aq Saray Palace”. https://www.archnet.org/sites/2481?media_content_id=1556 (22.12.2025).
- [12] Archnet. “Aq Saray Palace”. https://www.archnet.org/sites/2481?media_content_id=1587 (22.12.2025).
- [13] Walter Chapin Simpson Center For The Humanities at the University of Washington. “Bibi Khanum Mosque”. <https://depts.washington.edu/silkroad/cities/uz/samarkand/bibi.html> (22.12.2025).
- [14] Ramazanoğlu G. *Orta Asya’da Türk Mimarisi*. Ankara, Türkiye, T.C. Kltr Bakanlığı Yayınları, 1988.
- [15] Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi. “Bibi Hanım Camii”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bibi-hanim-camii> (21.12.2025).
- [16] Asian Historical Architecture. “Bibi Khanym Mosque, Samarkand, Uzbekistan”. <https://www.orientalarchitecture.com/sid/1403/uzbekistan/samarkand/bibi-khanym-mosque> (21.12.2025).
- [17] Archnet. “Maşjid-i Bibi Khanum”. https://www.archnet.org/sites/2464?media_content_id=1487 (22.12.2025).
- [18] Shahina Travel. “Bibi Hanim Mosque”. <https://eurasia.travel/tr/uzbekistan/samarkand/bibi-hanim-mosque/> (22.12.2025).
- [19] Silk Road Destinations. “Guri Emir, Amir Temur Mausoleum in Samarkand”. <https://silkroaddestinations.com/blog/guri-emir-amir-temur-mausoleum-in-samarkand.html> (22.12.2025).
- [20] Yetkin SK. *İşlam lkelerinde Sanat*. İstanbul, Türkiye, Cem Yayınevi, 1974.

- [21] Asian Historical Architecture. “Gur-e-Amir Mausoleum, Samarkand, Uzbekistan”. <https://www.orientalarchitecture.com/sid/1380/uzbekistan/samarkand/gur-e-amir-mausoleum> (22.12.2025).
- [22] Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. “Şâh-ı Zinde”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sah-i-zinde> (22.12.2025).
- [23] Hillenbrand R. *İslamic Architecture*. Edinburg, United Kingdom, Edinburgh University Press, 1994.
- [24] Asian Historical Architecture. “Shirin Bika Aga Tomb (Shah-i-Zinda), Samarkand”. <https://www.orientalarchitecture.com/sid/1486/uzbekistan/samarkand/shirin-bika-aga-tomb-shah-i-zinda> (22.12.2025).
- [25] Ödekan A. “Uluğ Bey Medresesi”. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. 3. Cilt. İstanbul, Türkiye, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- [26] Asian Historical Architecture. “Semerkant Uluğ Beg Medresesi, Semerkant, Özbekistan”. <https://www.orientalarchitecture.com/sid/1347/uzbekistan/samarkand/ulugh-beg-madrasa-of-samarkand> (22.12.2025).
- [27] İran Doostan Tours. “Registan Square Samarkand, Uzbekistan: Photos, History”. <https://irandoostan.com/registan-square-uzbekistan/> (22.12.2025).
- [28] Asian Historical Architecture. “Şadi Mülk Ağa Türbesi (Şah-i-Zinda), Semerkant”. <https://www.orientalarchitecture.com/sid/1456/uzbekistan/samarkand/shadi-mulk-aga-tomb-shah-i-zinda> (22.12.2025).
- [29] Asian Historical Architecture. “Bibi Hanym Camii, Semerkant, Özbekistan”. <https://www.orientalarchitecture.com/sid/1403/uzbekistan/samarkand/bibi-khanyim-mosque> (22.12.2025).
- [30] Lentz TW, Lowry GD. *Timur and Princely Vision Persian Art and Culture in The Fifteen Century*. Washington, USA, Smith Sonian İnstitution Press, 1989.
- [31] Sayan Y. *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)*, Ankara, Türkiye, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.